

بررسی رابطه هدف در زندگی با عوامل جمعیت‌شناختی (با تکیه بر اسلام)

محمدحسین قدیری،* / مسعودجان بزرگی**

چکیده

در این پژوهش، رابطه هدف‌مندی در زندگی - با تکیه بر اسلام- با عوامل جمعیت‌شناختی گروه نمونه دانشگاهی و حوزوی، جنس، وضعیت تأهل بررسی می‌شود. محقق بر آن است تا با آزمون هدف در زندگی، با تکیه بر اسلام، به بررسی عوامل جمعیت‌شناختی بپردازد.

جامعه آماری این پژوهش، دانشجویان دوره لیسانس دانشگاه پیام نور قم، دانش‌پژوهان دوره لیسانس مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع، و حوزه علمیه خواهران قم هستند که در سال ۱۳۸۸-۸۷ مشغول تحصیل بوده‌اند. حجم گروه نمونه، به روش نمونه‌برداری تصادفی طبقه‌ای و به تعداد ۴۰۴ نفر انتخاب شد (۲۰۷ نفر دانشگاهی و ۱۹۷ نفر حوزوی).

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین میانگین نمرات گروه دانشگاهی و حوزوی تفاوت معناداری وجود دارد، ولی واریانس و انحراف استاندارد دانشگاه بیشتر است. بین میانگین نمرات مجردها و متأهلان و زنان و مردان، تفاوت معناداری وجود نداشت.

کلید واژه‌ها: آزمون هدف‌مندی، هدف، هدف‌مندی، زندگی، اسلام.

* کارشناس ارشد روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع.

** استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. دریافت: ۱۸/۸۸/۶ - تأیید: ۲۷/۸/۸۸

مقدمه

ترس از محرومیت بشر از برنامه و هدف زندگی، انبیا، عارفان و اندیشمندان الهی و غیر الهی را بر آن داشته است که در چارچوب رسالت خود، آدمی را به خود آورند و او را از پوچی نجات دهند و زندگی‌اش را معنا بخشند. به همین دلیل است که قرآن انسان را خطاب قرار می‌دهد: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ؟» (مؤمنون: ۱۵) آیا گمان می‌کنید که بی‌هدف خلق شده‌اید و به سوی ما باز نمی‌گردید؟.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «رحم الله علم (عرف) من أين و فی أين و الی أين؛^۱ رحمت خدا بر کسی که بداند که از کجا آمده؟ در کجا بسر می‌برد؟ و به کجا رهسپار خواهد شد؟» همچنین می‌فرماید: «إن لم تعلم من أين جئت لاتعلم الی أين تذهب؛^۲ اگر ندانی که از کجا آمده‌ای، نخواهی دانست به کجا خواهی رفت».

شمس تبریزی می‌گوید: «در بند آن باش که من کیم؟ و چه جوهرم؟ و به چه آمدم و به کجا می‌روم؟ و اصل من از کجاست؟ و این ساعت در چه‌ام؟ و روی به چه دارم».^۳ دنیاگرایی که خواسته‌اند بدون قطب‌نمای وحی، مسیر حیات را به آدمی نشان دهند، خود و دیگران را به بیراهه‌ها می‌برند و خواهند برد که گفته‌اند: «هرکس جغد راهنمایش باشد، راهبریش به سوی خرابه‌ها است».

ابن سینا می‌گوید:

ای کاش بدانی که من کیستی	سرگشته به عالم ز پی چیستی
گر مقبلم آسوده و خوش زیستی	ورنه به هزار دیده بگریستی ^۴

الکسیس کارل از نظام آموزشی و تربیتی معاصر گله می‌کند و می‌گوید نباید به یافتن پاسخ پرسش‌های اساسی از سرچشمه وحی بی‌اعتنا باشیم. وی معتقد است که دانستن سرنوشت، از نقشه آلاسکا و ساختمان مرکز هسته‌ای اتم مهم‌تر است.^۵ پارگامنت، فرانکل، آپورت و... تمرین در باشگاه «معنایابی» را برای قوی شدن

عضلات شخصیت و آرامش لازم می‌دانند و بسیاری از پوچگرایان بی‌خدا، «معنادهی» به زندگی را «نمک زندگی» به شمار می‌آورند.

با توجه به آنچه بیان شد، برای رفع «عطش وجودی»، نجات از گرداب هائل پوچی و امان از آسیب‌های بی‌شمار جسمی، ذهنی و روحی و بی‌معنایی زندگی، هدف‌مند زیستن ضروری است. با توجه به وحیانی بودن قرآن و حدیث و موثق و معتبر بودن آنها، سنجش سطح هدف‌مندی با معیار علمی - دینی بجا است. بررسی هدف‌مندی مزبور با عوامل جمعیت‌شناختی مانند مراکز مختلف آموزشی، جنسیت و وضعیت تأهل، کمک زیادی به آسیب‌شناسی، رفع موانع هدف‌مند زیستن و تقویت زندگی در سطح بنیادی و کاربردی می‌کند.

بیان مسئله

هدف و معنای زندگی، از مهم‌ترین موضوعات دینی، مدیریتی، فلسفی و روان‌شناختی است. از این‌روی، به این موضوع از چشم‌اندازهای گوناگونی از جمله فلسفه دین، فلسفه ذهن، فلسفه اخلاق و روان‌شناسی و دین‌شناسی تطبیقی می‌توان نگریست.^۶ در میان فیلسوفان، این بحث مورد توجه خاص فیلسوفان اگزیستانسیالیست بوده است.^۷

روان‌شناسانی چون آلپورت،^۸ لوین،^۹ اریک فرم،^{۱۰} اریکسون،^{۱۱} یونگ،^{۱۲} موری،^{۱۳} پرلز،^{۱۴} بندورا،^{۱۵} مزلو،^{۱۶} می،^{۱۷} فرانکل^{۱۸} و آدلر^{۱۹} از هدف و معنای زندگی به‌طور ضمنی بحث کرده‌اند.^{۲۱}

پژوهش‌های همسویی درباره هدف در زندگی انجام شده است؛ آزمون هدف در زندگی (PIL)^{۲۲} را جمیز، سی، کرومباخ^{۲۳} با همکاری لئونارد ماهولیک^{۲۴} ابداع کرد.^{۲۵} این آزمون بیست گزینه‌ای برای سنجش معنای زندگی و عملیاتی کردن نظرات فرانکل ساخته شد که در بررسی‌ها اعتبار بالایی (آلفا=۰.۹۱) از آن گزارش

شده است.^{۲۶} همه گزینه‌ها روی یک مقیاس هفت نقطه‌ای درجه‌بندی شده‌اند. دامنه نمرات از رتبه ۲۰ تا ۱۴۰ است.^{۲۷}

علمای دین به‌ویژه مفسران، فیلسوفان و متکلمان به‌طور پراکنده به بحث هدف و معنای زندگی پرداخته‌اند؛ اما از میان اندیشمندان مسلمان، غزالی، شهید مطهری و علامه جعفری، بر موضوع هدف زندگی تأکید کرده‌اند.^{۲۸} به‌رغم تأکیدی که فیلسوفان، متکلمان، روان‌شناسان و اسلام بر زیستن هدف‌مند و با معنا (چه معنای جعلی و چه کشفی) و فواید زیاد (دنیوی و معنوی) این زندگی داشته‌اند، محقق به پژوهشی که به بررسی عوامل جمعیت‌شناختی با آزمون هدف در زندگی - با تکیه بر اسلام - پرداخته باشد، دست نیافته است. بررسی هدف‌مندی مزبور با عوامل جمعیت‌شناختی مانند مراکز مختلف آموزشی، جنسیت و وضعیت تأهل و... کمک زیادی به آسیب‌شناسی، رفع موانع هدف‌مند زیستن و تقویت زندگی هدف‌مند می‌کند.

موضوع پژوهش

موضوع این پژوهش بررسی رابطه هدف در زندگی (با تکیه بر اسلام) با عوامل جمعیت‌شناختی گروه نمونه دانشگاهی و حوزوی، جنس، وضعیت تأهل و... است.

پرسش پژوهش

آیا میان عوامل جمعیت‌شناختی، گروه نمونه دانشگاهی و حوزوی، جنس، وضعیت تأهل و هدف در زندگی (با تکیه بر اسلام)، تفاوت میانگین معناداری وجود دارد؟

فرضیه‌های پژوهش

اهمیت و ضرورت پژوهش

در سال‌های اخیر، مذهب و آموزه‌های دینی به منزله یکی از متغیرهای مؤثر رفتار

و فرایندهای روانی مورد توجه متخصصان علوم رفتاری قرار گرفته است؛ تا جایی که برخی دین را عامل اساسی بهداشت فردی و اجتماعی معرفی کرده‌اند.^{۲۹} از نظر پارگامنت و بارک (۱۹۹۵) مذهب با ارائه تفسیر واقع‌بینانه از زندگی، بر سلامت روان اثر می‌گذارد. یونگ در فعالیت‌های روان‌درمانی خود دریافت که باورهای مذهبی می‌تواند سبب بالا بردن یکپارچگی و معنا دادن به شخصیت شود.^{۳۰} پژوهش‌های متعددی نشانگر اثربخشی روان‌درمانی مذهبی بر مشکلات روان‌شناختی می‌باشد^{۳۱} و سازمان جهانی بهداشت (۱۹۸۹) با توجه به نتایج تحقیقات انجام شده، به‌طور رسمی اعلام کرد باید از توان‌مندی‌ها و پتانسیل باورهای دینی و اعتقادی افراد برای ارتقای سلامت روانی آنان کمک گرفت.^{۳۲} با این توصیف، بررسی رابطه هدف در زندگی با تکیه بر اسلام، با عوامل جمعیت‌شناختی زمینه برای مداخله‌ای مفید آماده می‌سازد.

این عقیده که ممکن است شاخص‌های تهیه شده برای سنجش هدف‌مندی بر اساس مؤلفه‌های دینی که متکی به وحی الهی هستند بتوانند هدف‌مندی افراد مسلمان را دقیق ارزیابی کند و با این آزمون بتوان در سطح نظری و کاربردی در ابعاد جمعیت‌شناختی کمک گرفته شود، ضرورت این پژوهش علمی را برای بررسی رابطه هدف در زندگی با عوامل جمعیت‌شناختی برجسته می‌کند.

جامعه آماری

جامعه آماری پژوهش حاضر مشتمل بر دانشجویان دانشگاه پیام نور مقطع کارشناسی شهر قم و دانش‌پژوهان مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام و حوزه علمیه خاوران در مقطع کارشناسی است که در سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷ مشغول به تحصیل بوده‌اند.

حجم گروه نمونه و روش نمونه‌برداری

در این پژوهش، با در نظر داشتن حجم جامعه مورد اشاره و مراجعه به جدول

کرچسی - مورگان^{۳۳} حجم نمونه با روش نمونه‌برداری تصادفی طبقه‌ای^{۳۴} از جامعه پژوهش حاضر تعیین گردید.

سرانجام گروه نمونه ۴۰۴ نفری پدید آمد؛ ۲۰۷ نفر از دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه پیام نور شهر قم و ۱۹۷ نفر از طلاب موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^{۳۵} و حوزه خواهران مقطع لیسانس (۱۲۷ نفر مرد و ۷۰ نفر زن).

ابزار پژوهش

در این تحقیق، از آزمون هدف در زندگی (با تکیه بر اسلام) استفاده شده است. روایی محتوایی و اعتبار این آزمون به شرح ذیل است:

۱. روایی^{۳۵}

نتایج نظر کارشناسان حوزوی - دانشگاهی، روایی محتوایی مقیاس را ثابت کرده است. براساس این نتایج، میانگین نمره آنها در سه عامل شناختی، رفتاری و عاطفی ۸/۹۱ درصد است که روایی محتوایی بالایی را نشان می‌دهد.

۲. اعتبار^{۳۶}

برای ارزیابی اعتبار این آزمون، از روش ضریب همسانی درونی (آلفای کرنباخ) و روش دونیمه کردن (روش فرد و زوج) استفاده شده است که نشان می‌دهد که هر نیمه، از آلفای بالایی (۰/۹۱۲) برخوردار است و با هم همبستگی بسیار خوبی دارند. همسانی درونی داده‌های با ضریب آلفای کرنباخ ۰/۹۲ کشف شده است و اعتبار آن با روش دونیمه‌سازی گاتمن و اسپیرمن ۰/۹۲ به دست آمد.

بنابر اعتبار و روایی یاد شده، در مجموع، این مقیاس آزمون هدف در زندگی با رویکرد اسلام که با روش علمی ارائه شده، قابل اعتماد است و این مقیاس علمی (باتوجه به اعتبار و روایی بالای آن) می‌تواند هدف و مراتب آن را در زندگی با رویکرد اسلامی بسنجد.

۳. روایی ملاکی با مصاحبه با کارشناسان

گاهی درجه روایی یک آزمون را در مقایسه با یک ملاک خارجی (روایی ملاکی) که می‌تواند نمره‌های کسب شده را درباره هدف آزمون بررسی کند، می‌سنجند. در این زمینه، از ملاک‌های مختلفی کمک گرفته می‌شود. برای بررسی روایی ملاکی آزمون هدف در زندگی با تکیه بر اسلام، نمرات آزمون با نظرخواهی و مصاحبه نیمه‌ساخت‌دار از نخبگان حوزوی و حوزوی - دانشگاهی، مقایسه و ارزیابی شده است. برای جلوگیری از تحت تأثیر قرار دادن قضاوت نخبگان (سرایت معیار)، نباید از نتیجه آزمون به آنها چیزی گفته شود.^{۳۷}

بنابراین، در صورت تفاوت معنادار بین دو گروه باشد. برای تبیین و تفسیر تفاوت میانگین و بررسی عواملی که بر هدف زندگی با رویکرد اسلامی تأثیر منفی می‌گذارد، با برخی از کارشناسان حوزوی و حوزوی - دانشگاهی مصاحبه انجام می‌شود. در ادامه، درباره مصاحبه، انواع آن و نوع مصاحبه اجراشده و کیفیت اجرای آن، اشاره می‌شود.

۳-۲. ابزار این مصاحبه

برای تبیین نتیجه پژوهش، از مصاحبه نوع آزاد نیمه‌ساخت‌دار با پرسش‌های باز (open end) از نوع کیفی (funnel) که از کلی به جزئی و از سطحی به عمقی تنظیم شده، استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

همان‌گونه که گذشت، چون این پژوهش در مقام تبیین روابط بین متغیرها نیست، فرضیه پژوهش برایش تصور نمی‌شود. در واقع، فرضیه به طور ضمنی در مسئله بیان شده است. بنابراین، در اینجا پرسش‌های پژوهش محور تجزیه و تحلیل است.

آیا میان میانگین نمرات گروه نمونه دانشگاهی و حوزوی، جنس و وضعیت تأهل، تفاوت معناداری وجود دارد؟

بررسی داده‌های تحلیلی گروه نمونه (جمعیت شناختی)

در این قسمت، تفاوت افراد در مورد متغیرهای جنسیت و وضعیت تأهل در میان گروه‌های نمونه با کمک از آزمون t بررسی شده است. ابتدا برای بررسی همگونی واریانس‌ها، آزمون لوین اجرا شده است؛ زیرا یکی از شرایط اجرای آزمون t، همگون بودن گروه‌های مورد مقایسه است. به عبارت دیگر، برای استفاده از آزمون t، باید بررسی کرد که آیا واریانس‌های دو گروه مساوی هستند یا خیر. آزمون لوین (leven) نشان داد که واریانس‌ها برابر نیستند؛ بنابراین، از t با واریانس متفاوت استفاده شده است. جدول ۱-۱ نتایج آزمون t و لوین برای دو گروه نمونه نشان می‌دهد.

الف. نتایج آزمون t برای دو گروه نمونه (حوزه و دانشگاه)

جدول ۱-۱: نتایج آزمون t برای دو گروه نمونه

عامل	گروه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	F	احتمال معناداری	آزمون t (همسانی میانگین‌ها)		
						واریانس‌ها	t	درجه آزادی
رفتاری	دانشگاه	۸۸/۰۷	۱۶/۵	۶/۳۴	۰/۰۱۲	همسان	۳/۴۴	۴۰۲
	حوزه	۸۲/۳	۲۳/۴۱			ناهمسان	۳/۴۵	۳۹۲/۸
شناختی	دانشگاه	۵۱/۱۹	۱۱/۱۴	۵/۳۳	۰/۰۲۱	همسان	۲/۴۹	۴۰۲
	حوزه	۴۸/۶۸	۹/۰۱			ناهمسان	۲/۵	۳۹۱/۹۵
عاطفی	دانشگاه	۱۷/۴	۴/۱۴	۲/۸۶	۰/۰۹۱	همسان	۴/۴۷	۴۰۲
	حوزه	۱۶/۲۳	۳/۱۵			ناهمسان	۴/۴۸	۴۰۱/۵۷
نمره کل	دانشگاه	۱۵۶/۶۱	۲۹/۸۴	۵/۷۱	۰/۰۱۷	همسان	۳/۴۵	۴۰۲
	حوزه	۱۴۷/۲۱	۲۴/۵۶			ناهمسان	۳/۴۶	۳۹۳/۹

نتایج آزمون لوین، بیان ناهمگونی واریانس‌های دو گروه در هر سه عامل است. آزمون t با تغییر درجه آزادی، نتایج زیر را در پی داشت: نتایج آزمون t نشان می‌دهد که تفاوت میانگین نمرات دو گروه معنادار است؛ سطح معناداری به دست آمده در دو عامل عاطفی $p < 0/001$ و رفتاری $p < 0/001$ و در عامل شناختی $p < 0/013$ است.

ب. نتایج آزمون t برای متغیر جنسیت

جدول ۲-۱: نتایج آزمون t برای متغیر جنسیت

آزمون t (همسانی میانگین‌ها)				احتمال معناداری	F	انحراف استاندارد	میانگین	گروه‌ها	عامل
معداری	درجه آزادی	t	واریانس‌ها						
۰/۴۴	۴۰۲	-۰/۷۷۴	همسان	۰/۴۴	۰/۵۹۸	۱۴/۰۸	۸۶/۰۱	زن	رفتاری
۰/۴۴۴	۳۶۹/۶۱۶	-۰/۷۶۶	ناهمسان			۱۷/۳۹	۸۴/۵۶	مرد	
۰/۴۷۹	۴۰۲	-۰/۷۰۸	همسان	۰/۴۷۹	۰/۵۰۱	۷۶/۸	۵۰/۳۴	زن	شناختی
۰/۴۸۵	۳۵۵/۷۸	-۰/۶۹۹	ناهمسان			۱۱/۶۲	۴۹/۶۲	مرد	
۰/۷۹۸	۴۰۲	-۰/۲۵۶	همسان	۰/۷۹۸	۰/۶۵	۴۷/۳	۱۷/۷۳	زن	عاطفی
۰/۷۹۹	۳۹۱/۴	-۰/۲۵۵	ناهمسان			۷۴/۳	۱۶/۸۸	مرد	
۰/۴۶۴	۴۰۲	-۰/۷۳۳	همسان	۰/۷۹۸	۰/۶۵	۲۴/۳	۱۵۱/۰۷	زن	نمره کل
۰/۴۶۹	۳۶۲/۶۴	-۰/۷۲۵	ناهمسان			۳۱/۱۳	۱۵۳/۱	مرد	

نتایج جدول ۳-۱ آزمون t نشان می‌دهد در مورد هر سه عامل، دو گروه زن و مرد تفاوت معناداری ندارند؛ زیرا سطح معناداری به دست آمده از $0/05$ بالاتر است.

ج- نتایج آزمون t برای متغیر وضعیت تاهل

جدول ۳-۱: نتایج آزمون t برای متغیر وضعیت تاهل

آزمون t (همسانی میانگین ها)				احتمال معناداری	F	انحراف استاندارد	میانگین	گروه‌ها	عامل
معناداری	درجه آزادی	t	وارپانس ها						
۰/۶۱۹	۴۰۲	۰/۴۹	همسان	۰/۰۷۷	۱۴۸/۳	۱۶/۹۷	۸۵/۵۸	مجرد	رفتاری
۰/۶۱	۳۹۹/۶	۰/۵۱	ناهمسان			۱۴	۸۴/۸۲	متاهل	
۰/۷۴	۴۰۲	۰/۳۳	همسان	۰/۰۰۶	۷/۵۴۱	۱۱/۳۳	۵۰/۱۲	مجرد	شناختی
۰/۷۳۱	۴۰۱/۹	۰/۳۴	ناهمسان			۸/۵۹	۴۹/۷۸	متاهل	
۰/۲۵۱	۴۰۲	۱/۱۵	همسان	۰/۰۰۸	۷/۰۰۲	۳/۸۹	۱۷	مجرد	عاطفی
۰/۲۴	۳۹۸/۰۹	۱/۱۸	ناهمسان			۳/۲۴	۱۶/۵۵	متاهل	
۰/۵۸	۴۰۲	۰/۵۵	همسان	۰/۰۲۶	۵/۰۰۶	۳۰/۳۱	۱۵۲/۷	مجرد	نمره کل
۰/۵۶۹	۴۰۱/۴	۰/۵۷	ناهمسان			۲۴/۰۷	۱۶/۱۵۱	متاهل	

نتایج جدول ۳-۱ آزمون t نشان می‌دهد در مورد هر سه عامل، دو گروه مجرد و متاهل تفاوت معناداری ندارند؛ زیرا سطح معناداری به دست آمده از ۰/۰۵ بالاتر است ($p > 0.05$).

نتایج داده‌های تحلیلی

در این قسمت به پرسش‌های پژوهش پاسخ می‌دهیم؛ آیا میان نمرات میانگین گروه نمونه دانشگاهی و حوزوی، جنس و وضعیت تاهل تفاوت معناداری وجود دارد؟

۱. یافته‌های تحلیلی از آزمون t در مورد دو گروه دانشگاهی و حوزوی نشان می‌دهد که بین میانگین نمره دو گروه تفاوت معناداری وجود دارد (میانگین نمره گروه دانشگاهی بالاتر است).

۲. یافته‌های تحلیلی از آزمون t در مورد جنس نشان می‌دهد که میانگین نمره زنان در مقیاسه با مردان تفاوت معناداری ندارد؛

۳. یافته‌های تحلیلی از آزمون t در مورد تأهل نشان می‌دهد که میانگین نمره مجردان با متأهلان تفاوت معناداری ندارد.

تفسیر نتایج دو مرکز علمی

برای تفسیر نتایج، دو مسیر را پیمودیم: الف) تفسیر محقق محور؛ ب) تفسیر متکی بر کارشناسان.

الف) تفسیر محقق محور: چون محقق درگیر اجرای آزمون بوده، احتمالاً با نکاتی روبه‌رو می‌شود که چه بسا از دید کارشناسان دیگر مخفی باشد. برخی از آنها عبارتند از:

۱. ایدئال‌نگری تحصیلی و عرفانی - اخلاقی

به احتمال زیاد، کمال‌گرایی اخلاقی و تحصیلی در طلاب گروه نمونه زیاد است. برخی از آنها پرسش‌های این آزمون را دارای مراتب و مشکوک می‌دانند و آنها را در مقایسه با آنچه باید باشند پاسخ می‌دهند، نه آنچه هستند. مانند پرسش (۱۸) از همت و اراده خوبی برخوردارم، با اینکه هم در دروس حوزه تلاش می‌کنند و هم در کنار آن یک رشته تخصصی می‌خوانند و فراغت و تفریح کمی هم دارند، ولی خود را با همت نمی‌دانند.

در پرسش (۵۶) معمولاً کارهای روزانه‌ام (تحصیل، کار و...) مرا از خدا غافل می‌کنند. احتمالاً خود را با حد کمال مطلوب می‌سنجند و چون خود را در هدف مطلوب و ایدئال نمی‌بینند، می‌گویند ما در زمره غافلان از حق هستیم. از سویی هم اخلاقی‌سازی مسائل مثل تواضع، فرار از ریا، و... در پاسخ‌دهی مؤثر است. برخی ممکن است در مسائل اخلاقی قانون همه یا هیچ را در نظر داشته باشند.

چون عارف نشده‌اند و سرباز مورد نظر آقا امام زمان علیه السلام نشده‌اند در پاسخ به سؤال (۱۹) که زندگی برایم پوچ و بی معنا شده است، جواب مثبت داده‌اند.

۱. این احتمال با گفت‌وگوهایی که طلاب برای گرفتن نتیجهٔ آزمون، پس از اجرا بیان می‌کردند، قوی می‌شود.

۲. برخی پژوهشگران بر این باورند که هر کس نقطهٔ مثبتی در فهرست صفات مثبت خود ثبت نکرده باشد، افسرده است. برخی از حوزویان روان‌شناس با آنکه از نظر دیگران صفات مثبت زیادی داشتند، و حتی دکتری و کارشناسی روان‌شناسی داشتند، ولی در فهرست خود چیزی ننوشته بودند و یا صفت بسیار اندکی نسبت به آنچه دیگران برای آن‌ها می‌شناختند، فهرست کرده بودند. با بحث‌های زیادی که صورت گرفت، روشن شد آن‌ها از نظر معنوی و علمی، خود را نسبت به آنچه باید باشند و یا تمایل دارند باشند، ناراضی می‌دانستند.^{۳۸}

البته این نکته پس از اجرای آزمون برای محقق کشف شد که احتمالاً کمال‌گرایی و اخلاقی‌سازی در آزمون طلاب اتفاق می‌افتد. با توجه به این نکات، پیشنهاد می‌شود در آزمون‌های دیگر بر روی طلاب، به این نکته توجه شود تا با راهنمایی قبل از آزمون، این متغیر (نگرش و باورها و چارچوب‌های ذهنی مربوط به فرهنگ خاص) کنترل شود بی‌تردید فضای اجرای آزمون در سطح آزمون‌های زیاد، مجال تفسیر و بحث دربارهٔ این امر را ندارد. و جولان فکری طلاب بحث به درازا کشیده می‌شد. بنابراین، به آنها گفته شد آنچه به ذهنتان می‌رسد و با حال فعلی شما متناسب است، همان را علامت بزنید.

۲. غالب بودن جنس زن در گروه دانشجویی

گروه نمونه دانشجویی میانگین سنی کمتری نسبت به طلاب موسسه دارند (۲۵/۲ و ۲۲/۶)؛ اغلب خانم (۲۳ نفر از ۲۰۷ نفر)، مجرد (۱۶۵ نفر مجرد و ۴۲ نفر

متاهل)، تحت تکفل خانواده یا شوهراند؛ نفقه نمی‌دهند و اشتغال برای آنها نقش کلیدی ندارد و بسیاری از آنها با هر مدرکی در کارهای مختلف مشغول می‌شوند، بر خلاف گروه مؤسسه که اغلب مرد (۱۲۷ نفر از ۱۹۷ نفر) و متاهل (۱۳۳ نفر متاهل و ۶۴ نفر مجرد) هستند؛ افرادی را تحت تکفل دارند و اشتغال در راستای رسالت حوزوی‌شان برای آنها نقش محوری دارد. از سوی دیگر، در گزینش شغل نیز محدودیت دارند.

۳. تحصیل خواهران حوزوی

تحصیل در حوزه، شئون مختلف زندگی فرد را پوشش می‌دهد. با این حال، به احتمال زیاد خواهران حوزوی نسبت به آقایان حوزوی کمتر بازده تحصیلات خود را می‌بینند؛ زیرا مانند آقایان نمی‌توانند به دلایل مختلفی (محدودیت مجال کاری، بارداری، داشتن نوزاد، مهاجرت به جهت کار تبلیغی همسر، مخالفت همسر، پرهیز از کار در اماکن مختلط با مردان و...) به تدریس، تبلیغ، پژوهش یا کار اجرایی بپردازند. از سوی دیگر، خانم‌هایی که در دانشگاه پیام نور درس می‌خوانند، زودتر و بیشتر فضای باز برای ورود به فرصت‌های کار می‌بینند و آینده کاری خود را روشن‌تر می‌بینند.

با توجه به توضیح بالا، به احتمال زیاد این امر بر میانگین کلی گروه مؤسسه و حوزه خواهران اثر منفی گذاشته، که در پژوهش‌های بعدی این امر قابل بررسی است.

ب) تفسیر متکی بر نظرات کارشناسان

گاهی درجه روایی یک آزمون را در مقایسه با یک ملاک خارجی (روایی ملاکی) که می‌تواند نمره‌های کسب شده را در رابطه با هدف آزمون بررسی کند، می‌سنجند. در این زمینه، از ملاک‌های مختلفی کمک گرفته می‌شود. در پژوهش حاضر، نمره‌های آزمون را با مصاحبه نیمه ساخت‌دار و نظرخواهی از نخبگان

(حوزوی و حوزوی - دانشگاهی)، مقایسه و ارزیابی شده است. برای جلوگیری از تحت تأثیر قرار دادن قضاوت افراد نخبه (سرایت معیار) از نتیجه آزمون به آنها چیزی گفته نشد.

الف) تعداد مصاحبه شوندهگان

کارشناسان مصاحبه شونده، ۳۷ نفر از متخصصان و کارشناسان حوزوی و حوزوی - دانشگاهی هستند. این کارشناسان از سطوح عالی حوزه قم انتخاب شده‌اند که به تدریس، پژوهش در رشته‌های مختلف (مانند کلام، مهدویت، تاریخ، علوم تربیتی، دین پژوهی، فلسفه، و...) مشغول‌اند. گروهی نیز مشاوران روان‌شناسی هستند که در کلاس و مراکز مشاوره‌ای با گروه نمونه و خانواده آنها ارتباط داشته‌اند. برخی استادان در هر دو گروه، نمونه (دانشگاه، مؤسسه و حوزه علمیه خواهران) تدریس دارند.

ب) روش اجرای مصاحبه

۱. مصاحبه آزاد و نیمه‌ساخت‌دار است، ولی با هم‌اندیشی برخی پژوهش‌گران و استادان و بررسی برخی کتاب‌ها و تحقیقاتی که درباره حوزه نوشته شده بود، در ابتدا چک لیستی از عواملی که ممکن است در هدف در زندگی گروه نمونه (موسسه و حوزه علمیه خواهران) اثر منفی داشته باشد، تهیه کردیم و در مصاحبه از آن کمک گرفتیم. البته چون مصاحبه باز بود، مصاحبه‌شونده به راحتی نظر خود را مطرح می‌کرد و گاهی هم به عواملی اشاره می‌کرد که از قلم افتاده بود.

۲. یکی از اصول مصاحبه، وجود و یا ایجاد انگیزه در مصاحبه‌شونده است. تعدادی در ابتدا تمایلی به مصاحبه نداشتند و چون اغلب در همان نگاه کلی، مشکلات را مربوط به سیستم و مدیریت حوزه می‌دانستند، با بیان مثال‌هایی مانند نظام توزیع شهریه، اعتقاد داشتند نتیجه‌ای بر این‌گونه مصاحبه‌ها مترتب نیست. با

تلاش و توضیح فواید اینگونه پژوهش‌ها، اغلب متقاعد شدند که در مصاحبه شرکت کنند. و برخی هم حاضر به مصاحبه نشدند.

۳. قبل از مصاحبه درباره منظور از هدف در زندگی، مصاحبه، نوع آن (نیمه‌ساخت‌دار) و اثرات مثبت پژوهش حاضر و بعدی در مسیر تحول در حوزه آن و چگونگی حضور فرد در فرایند مصاحبه و پاسخ‌گویی فرد راهنمایی‌های لازم انجام شد.

۴. تأکید مصاحبه بر هدف در زندگی با تکیه بر اسلام، در گروه نمونه حوزوی (دانش‌پژوهان دوره لیسانس مؤسسه امام خمینی^ع و حوزه علمیه خواران دوره لیسانس قم) بود؛ البته و با مقایسه و بدون مقایسه با گروه نمونه دانشگاه پیام نور قم. برای اینکه پرسش‌های مصاحبه جهت‌دار نباشند. نتیجه این پژوهش (تفاوت میانگین دو گروه) به کارشناسان گفته نشد؛ البته اصل پژوهش توضیح داده شد.

۵. مصاحبه‌ها با توجه به فرصت و آرامش ذهنی مصاحبه‌شوندگان در فضایی آرام، صمیمی و غیررسمی انجام شد.

۶. با هفت کارشناس به شکل تلفنی مصاحبه انجام شد.

۷. از قبل عنوان کلی مصاحبه به کارشناسان گفته شد. برخی از آنها اعلام داشتند که اگر بعد از مصاحبه چیزی به ذهنشان آمد، به مطالب‌شان اضافه خواهند کرد. به همین دلیل پس از مصاحبه با آنها، حضوری و تلفنی برای تکمیل مباحث ارتباط برقرار شد و برخی نظرات تکمیلی خود را ارائه دادند.

۸. از آنجا که این مصاحبه آزاد و نیمه‌ساخت‌دار بود، پرسش‌ها کاملاً محدود و از قبل تعیین شده نبود، و مصاحبه‌شونده در بیان نظراتش آزاد بود. به همین دلیل، برخی عوامل در فرایند مصاحبه از سوی کارشناسان اضافه شد. پاسخ‌ها و نظرات کارشناسان یادداشت شد.

۹. در مصاحبه از کارشناسان خواسته شد هدف زندگی دانشجویان مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع و حوزه علمیه خواهران را در مقایسه با دانشگاه پیام نور قم در دوره لیسانس ارزیابی کنند.

ج) تحلیل مصاحبه با پیشینه‌های پژوهشی

پس از مصاحبه و دسته‌بندی نظر کارشناسان، با توجه به پیشینه‌های پژوهشی درباره هدف در زندگی، باید بگوییم که در نظر متخصصان نکاتی مطرح شده است که با هدفگذاری صحیح سازگاری ندارد؛ برخی از آنها عبارتند از: کمال‌گرایی، حرمت خودپایین، احساس ناکارآمدی، سردرگمی نقش، خرد نشدن اهداف بلندمدت به هدف کوچک‌تر (میانی، مقدماتی، قریب)، روشن نبودن هدف و عدم دریافت بازخورد مناسب و تقویت در مسیر هدف و... .
مشروح نظر کارشناسان (مصاحبه‌ها) در پیوست آمده است.

پیوست

چکلیست مصاحبه با کارشناسان

به‌طور کلی، در مصاحبه‌ها کارشناسان حوزوی و حوزوی - دانشگاهی به عوامل مختلفی که سبب افت هدف‌مندی در زندگی در دانش‌پژوهان مؤسسه و حوزه علمیه خواهران می‌شود، اشاره کرده‌اند. این نظرها که برخی شناختی، قسمی رفتاری و تعدادی عاطفی هستند، در چارچوب عناوین زیر جای داده شده‌اند:

۱. اخلاقی - عرفانی؛

۲. معیشتی - رفاهی؛

۳. تحصیلات؛

۴. شغلی - تبلیغی؛

۵. خانواده - اجتماعی.

جدول‌های زیر بر اساس عناوین بالا تنظیم شده است و در آنها، تعداد موافق و درصد آنها آمده است. مصاحبه نیمه‌ساخت‌دار تکمیلی (با توجه به عواملی که کارشناسان به مصاحبه اضافه کرده‌اند) در قسمت پیوست آورده شده است.

ردیف	اخلاقی - عرفانی	تعداد موافقان	درصد موافقان
۱	در دسترس نبودن الگوهای اخلاقی و مشوق معنوی در مسیر زندگی (در حاشیه بودن درس اخلاق در حوزه؛ پیش از این استادان بین طلاب بودند و در مدرسه حجره داشتند).	۳۵	٪۹۵
۲	عدم بینش صحیح به فرایند تحصیل در حوزه و بی‌تناسب دیدن دروس حوزه یا چیزی که برای آن به حوزه آمده بودند؛ یعنی اخلاق و عرفان	۳۰	٪۸۱/۱
۳	سردی عاطفی رابطه استاد (الگوها) و شاگرد و مجموعه طلاب به‌ویژه عدم تکریم او در قسمت‌های اداری حوزه	۱۴	٪۳۷/۸
۴	قانون همه یا هیچ در اخلاق و تربیت (یا باید عارف شوم یا هیچ رشدی نکرده‌ام؛ تأکید اساتید و طلاب بر مسیر نرفته و توجه نداشتن به مسیر پیموده شده)	۲۳	٪۶۲/۲
۵	بی‌توجهی به تقویت احساس ارزشمندی و تکریم طلبه (در برخوردهای اداری و آموزشی، توزیع شهریه، بی‌توجهی آثار و تألیفات طلبه، عدم حمایت در نشر آثار، به امتحانات شفاهی	۲۴	٪۶۴/۸۶
۶	سیستمی نگاه نکردن به اخلاق و تربیت دینی (درس اخلاق‌های، متنوع و ذوقی، بدون توجه مراتب رشد اخلاقی و پیشینه اخلاقی افراد؛ برداشت متفاوت از مفاهیم توکل، زهد، ساده زیستی، تهجد، جوع، همت بالا، و...)	۳۵	٪۹۵
۷	تعریف نادرست از دانش‌پژوه کوشا و ممتاز؛ نمره و مدرک‌گرایی در حوزه و مؤسسه نه اخلاقی‌گرایی (برای گرفتن مدرک، نمرات بالا تشویق مادی و معنوی، هر چند اندک، می‌شوند ولی برای رسیدن اخلاق عالی نه - طلبه تیزهوش که اخلاق را فرع بر درس می‌دانند، بر طلبه کوشای باهوش متوسط و با اخلاق، مقدم شده).	۲۴	٪۶۴/۹

ردیف	معیشتی - رفاهی	تعداد موافقان	درصد موافقان
۱	شهریه کم نسبت به سال‌های تحصیلی طولانی، و سخت‌تر شدن شرایط زندگی در سنین بالاتر به دلیل ازدواج، حضور فرزند، اجاره‌نشینی	۳۷	٪۱۰۰
۲	شکایت دائم خانواده (همسر، خانواده او و فرزندان) به دلیل شرایط سخت زندگی، رفاه و تفریح کم، زندگی در غربت، گیر دادن مردم به دلیل تصور نقش طلاب در شرایط اقتصادی و اجتماعی و... جامعه	۲۷	٪۷۳
۳	روحیه قناعت و شهریه مستمر اندک (روحیه قناعت و سازش‌یافتگی طولانی‌مدت طلاب با شهریه مانع پویایی)	۳۰	٪۸۱/۰۸
۴	کاهش ظرفیت روانی - جسمی خود و خانواده (به دلیل پر بودن اوقات زندگی، نداشتن مهارت برنامه‌ریزی در زندگی، نداشتن تفریح و ورزش و تغذیه مناسب و استفاده نکردن به موقع از متخصصان جسم و روان به دلیل اهمیت قائل نشدن و ترس از هزینه مادی و وقتی)	۳۲	٪۸۶/۵

ردیف	خانواده - اجتماعی	تعداد موافقان	درصد موافقان
۱	تن دادن به ازدواج‌ها بدون توجه به تناسب‌های (فرهنگی، تحصیلی و...) به دلیل درآمد کم و عدم آشنایی با ملاک‌های ازدواج موفق (نقش همنشین در مسیر هدف)	۱۸	٪۴۸/۶۴
۲	خانواده طلب نقش مهمی در رسیدن طلاب به هدف دارند و حوزه برنامه‌ای برای خانواده‌های طلبه جهت تقویت روحیه معنوی و... ندارد.	۳۰	٪۸۱/۰۸
۳	عدم دریافت بازخورد مثبت از اجتماع نسبت به دانشجویان (به دلایل تعریف نشدن رسالت حوزه‌ها، تضاد و تقابل برخی بزرگان حوزه با هم، نسبت دادن مشکلات به آنها شایعات، روشمند نبودن تحصیل در حوزه و...)	۲۴	٪۶۴/۸۶

ردیف	تحصیلات	تعداد موافقان	درصد موافقان
۱	قانون همه یا هیچ برای اغلب طلاب (یا باید مجتهد شوم یا ناکارآمدم)	۳۴	٪۹۲
۲	عدم دریافت بازخورد مناسب (اجتماعی، معنوی و مادی...) نسبت به سنوات تحصیلی طولانی	۳۵	٪۹۵
۳	ارزشیابی ناقص دروس در امتحانات کتبی و شفاهی (فاصله زیاد بین ارزیابی‌ها، معیار علمی نداشتن آنها، عدم دریافت بازخورد آموزشی به موقع، توقع یکسان از افرادی که در دو رشته حوزه و مؤسسه مشغولند و آنها که فقط به درس حوزه مشغولند، و...)	۲۷	٪۷۳
۴	تردید در موفقیت توأم در دو رشته حوزه و مؤسسه به دلیل تخصصی شدن خود تخصص‌ها (مثلاً یک روان‌شناس بالینی فقط در زمینه درمانگری وسواس کار می‌کند و دیگری در زمینه مشاوره جنسی و... و در بقیه موارد ارجاع می‌دهد. از سویی در خود حوزه نیز تجزی در اجتهاد مطرح است).	۳۵	٪۹۵
۵	تردید دائم در مسیر انتخاب شده (از حوزه بروم درس دانشگاهی متناسب با حوزه مانند حقوق، معارف و... بخوانم زودتر به هدف معنوی، مادی و تحصیلی خود می‌رسم)	۱۷	٪۴۲/۲
۶	وسوسه استفاده از مدرک حوزوی برای میابتر رفتن (طلبه با فوق‌لیسانس یا لیسانس حوزه راحت می‌تواند در دانشگاه امتحان دهد و لازم نیست دوباره دوره لیسانس را در مؤسسه‌ها بخواند).	۳۵	٪۹۵
۷	عدم پیمایش صحیح نسبت به رشته‌های تخصصی (گاهی فرد بین ۷-۸ رشته تردید دارد و این یعنی آشنا نبودن با استعدادها و علاقه‌ها و رشته‌ها)	۲۵	٪۶۷/۶
۸	نیاز به دیپلم برای ادامه تحصیل در حوزه خواهران، بدون توجه به مدت تحصیل آنها (اخذ لیسانس مشروط به گرفتن دیپلم کلاسیک است).	۲۷	٪۷۳
۹	نداشتن تصویری روشن و درست از حوزه قبل از ورود، و سردرگمی و شوک بعد از ورود و نیافتن راه (مثلاً فرد آمده است عارف، منبری، سیاسی و... شود).	۱۵	٪۴۱/۶
۱۰	ورود به رشته تخصصی مؤسسه برای کمک به مهارت تبلیغ و بی‌تناسب دیدن دروس و واحدهای زیاد با گذراندن چند ترم در مؤسسه	۲۸	٪۷۵/۷

۱۱	کارآمد نبودن حجم زیاد دروس با نیازها اجتماعی و تبلیغی و توقع وسیع مردم از طلبه در همه رشته‌های دینی (فقه، حدیث، تاریخ اسلام و...)	۳۴	٪۹۲
۱۲	متناسب نبودن طول تحصیلات با مدرک در مقایسه با دانشگاه	۳۷	٪۱۰۰
۱۳	طولانی و فرسایشی بودن سنوات تحصیلی و ابهام در رسیدن به موفقیت تحصیلی و دریافت نکردن تقویت و بازخورد مثبت و متناسب برای ادامه مسیر	۳۷	٪۱۰۰
۱۴	تمایل به شرکت در دانشگاه به دلیل توجه به موفق بودن طلبه‌ها در سیستم دانشگاهی (به دلیل کوتاهی مدت تحصیل و روشمندی کتاب‌ها و آموزش و شفاف بودن آینده شغلی و...)	۲۷	٪۷۳
۱۵	در حد تخصص خواندن برخی از دروس حوزوی قبل از روشن شدن رشته تحصیلی	۳۲	٪۸۶/۵
۱۶	مقایسه خود با دانشجو (در مدرک، روشن بودن مسیر شغلی، کوتاه بودن سنوات تحصیلی، اقتصاد بهتر، بازخورد مثبت از سوی جامعه و کسب مهارت در زمان کوتاه)	۲۸	٪۷۵/۷
۱۷	آزمایش و خطاهای زیاد در مسیر موفقیت تحصیلی بدون داشتن الگو و بدون کمک از مشاوره جهت هدف‌گیری و ناکامی زیاد (شرکت در زبان عربی، انگلیس، دوره تجوید، خطابه و...)	۳۰	٪۸۱/۰۸
۱۸	جنبی بودن درس کلام و عقاید و ضعف در جهان‌بینی توحیدی (بی‌پاسخ ماندن شبهات ذهنی طلبه و شبهات رسانه‌ای، و مطرح شدن شبهات مختلف در کلاس بدون در نظر گرفتن رشته فرد و مجال بحث و پاسخ)	۲۵	٪۶۷/۶
۱۹	حضور طلبه با استادش در درس خارج (طلبه‌ای که یکی دو سال حوزه آمده، هفت هشت سال بعد با استادش در یک درس خارج شرکت می‌کند)	۳۵	٪۹۵
۲۰	اعتقاد به خودجوش بودن طلبه‌های موفق و ناهمنوایی آنها با روش سنتی حوزه (تردید در ادامه مسیر با روش تحصیل سنتی)	۱۰	٪۲۷/۰۲
۲۱	انتخاب یک رشته برای فرار از یک‌نواختی دروس حوزه (برای افرادی که در غیر از فقه و اصول استعداد و علاقه دارند)	۲۵	٪۶۷/۶
۲۲	مقایسه سیستم روشمند موسسه و دانشگاه با حوزه (تردید در اینکه با آن روش به جایی می‌رسد و تأسف بر گذشته خود)	۱۵	٪۴۱/۶
۲۳	آموزشی نبودن کتاب‌های حوزه و القای مکرر آن از سوی بزرگان حوزه و خود طلاب	۳۴	٪۹۲
۲۴	احساس گناه با حضور در رشته‌ای غیر از فقه (کم گذاشتن از فقه و اصول برای پیشرفت در رشته دلخواه با تأکید بزرگان بر حضور در دروس حوزه برای جواز شهریّه)	۲۵	٪۶۷/۵۶
۲۵	تعطیلات زیاد بین دروس در حوزه (کاهش انگیزه، طولانی شدن سنوات تحصیل و...)	۲۵	٪۵۶/۶۷
۲۶	تحصیل در حوزه مساوی است با همه زندگی فرد و اهداف او و ضعف‌های موجود در سیستم آموزشی سبب افت هدف‌مندی او در کل زندگی است.	۳۰	٪۸۱/۰۸

ردیف	شغلی - تبلیغی	تعداد موافقان	درصد موافقان
۱	مبهم بودن آینده شغلی	۳۴	٪۹۲
۲	احساس عدم کارآمدی و عدم مهارت در تبلیغ (تحصیل همزمان در حوزه و مؤسسه مجال تبلیغ او را کم می‌کند چون گاهی برای جبران دروس عقب‌مانده تبلیغ نمی‌رود).	۱۰	٪۲۷/۰۲
۳	سردرگمی در نقش (چون پس از لیسانس با دروس حوزه و مؤسسه نه مبلغ خوبی شده، نه مدرس و نه محقق، و این در حالی است که سن او تقریباً به سی یا بالاتر رسیده است).	۳۴	٪۹۲
۴	محدود شدن تبلیغ به تبلیغ سنتی و بی‌توجهی به تنوع استعدادها و روش‌های تبلیغی متنوع (مانند وبلاگ نویسی، قصه‌گویی و قصه نویسی، شعر و فیلم‌نامه‌نویسی و...)	۲۸	٪۷۵/۶۷
۵	عدم حمایت حوزه و مؤسسه از افرادی که استعدادها و خلاقیت (نویسندگی، گویندگی، مترجمی، و...) دارند و توجه به این افراد از بیرون حوزه	۲۳	٪۶۲/۱۶
۶	تأکید بر تبلیغ و مهیا نکردن شرایط (پرورش ندادن افراد در برنامه‌های منظم، نبود خانه روحانی در محل تبلیغ و احساس سربرار بودن مبلغ و...)	۱۸	٪۴۸/۶۴
۷	توجه به قرار نگرفتن فارغ‌التحصیلان مؤسسه (دوره لیسانس و بالاتر) در مسیر رشته خود و تغییر موضع دادن به مجال‌های تبلیغی یا کاری یا اجرایی و... نامتناسب با گرایش	۲۱	٪۵۶/۸
۸	عدم تمایل به روحانی روستا شدن پس از سال‌ها تحصیل در رشته مؤسسه و حوزوی و نیافتن فرصت کاری متناسب با تحصیل خود در شهر	۲۵	٪۶۷/۵۶
۹	افزایش سن پس از تحصیلات در دوره لیسانس، و ناامیدی از استخدام و اشتغال در یک نهاد یا سازمان	۲۱	٪۵۶/۸
۱۰	عدم تناسب حقوق دانشگاهیان با حوزویان با یک مدرک (با توجه به مجال کاری محدود طلبه مؤسسه در رشته خود)	۳۴	٪۹۲
۱۱	نگرش ابتدایی و ابزار بی‌حوزه قبل از ورود (نگاه به حوزه به عنوان ابزار رسیدن هدف ابتدایی مانند شغل، فرار از خدمت، استفاده از حجه و همنشینی با گروه همسالان بدون دخالت والدین)	۲۳	٪۶۲/۱۶
۱۲	تردید خواهران طلبه در داشتن فرصت کاری و تبلیغی با توجه به مدیر بودن مرد، تبعیت از او و محدودیت‌های اخلاقی و شرعی در گرفتن شغل‌ها	۱۴	٪۴۸/۶
۱۳	عدم تنظیم انتظارات مردم (مردم از متخصصان جامعه نسبت به گرایش و تابلوی آنها انتظار دارند، ولی از طلبه انتظار تسلط و آگاهی از رشته‌های مختلف فقهی، سیاسی، تفسیر، تاریخ، ادبیات عرب، تربیت، اخلاق، و... دارند. به همین دلیل، از طلبه پذیرفته نیست ارجاع دهد و بگوید تخصص من در فلان رشته است به همین دلیل در سیر مطالعاتی احساس پیشرفت خوب ندارد؛ همه چیز می‌داند ولی سطحی)	۱۵	٪۴۱/۶

پی‌نوشت‌ها

۱. ابن ابی الحدید، شرح نهج‌البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۹۲.
۲. همان.
۳. شمس تبریزی، ۱۳۸۷، نرم افزار درج ۳.
۴. محمد پارسا، روان‌شناسی عمومی، ص ۷۱.
۵. الکسیس کارل، راه و رسم زندگی و یا تفکراتی درباره زندگی، ص ۱۷۹.
۶. علی‌رضا آل بویه، «سخن آغازین»، نقد و نظر، شماره ۰۰-۲۹، ۱۳۸۲، ص ۴.
۷. علی‌اصغر مصلح، تقریری از فلسفه اگزیستانس، ص ۱۷ / محمود نوالی، فلسفه‌های اگزیستانس و اگزیستانسیالیسم تطبیقی، ص ۳۲۲.
8. Alport, G.
9. Lewen, C.
10. Erich, F.
11. Erik, E.
12. Carl, J.
13. Muray, H.
14. Frederich, p.
15. Bandore, A.
16. Abraham, M.
17. Rollo reese, M.
18. Frankel, E.
19. Alfred, A.
۲۰. ویکتور فرانکل، فریاد ناشنیده برای معنا، ص ۶۶-۷۷ / مارشال جان ریو، انگیزش و هیجان، ص ۱۸۲-۱۶۰.
۲۱. دوان شولتز، نظریه‌های شخصیت، ص ۲۰۷ / جیس و فیست گریگوری جی فیست، نظریه‌های شخصیت، ۱۳۸۶.
22. Purpose In life(PIL)TEST.
23. Crommagh, J.C.
24. Maholik.
25. Frankl, V. E, "The feeling of meaninglessness: a challenge to psychotherapy", *American Journal of Psychoanalysis*, 32 (1), P85-89.
26. Zika, S, & Chamberlain, K, "On the relation between meaning in life and psychological well-being", *British Journal of Psychology*, P133-145.
27. Seeman, M, Alienation and anomie. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.) Measures of personality and social psychological attitudes. Volume I (pp.291- 371). San Diego, CA: Academic Press.
۲۸. ر.ک: بهروز رفیعی، گزارشی از مفهوم و ساختار دین از نگاه غزالی، ص ۱۸۷-۱۸۵ / عبدالکریم عثمان، روان‌شناسی از دیدگاه غزالی و دانشمندان اسلامی، ص ۱۶۸ / مرتضی مطهری، تکامل اجتماعی انسان به ضمیمه هدف زندگی، ص ۸.
۲۹. نادر سهرابی و سیامک سامانی، بررسی میزان تأثیر میزان نگرش مذهبی بر بهداشت روانی نوجوانان، چکیده مقالات اولین همایش بین‌المللی نقش دین در بهداشت روان، ۱۳۸۰، ص ۳۶.

۳۰. ر.ک: یونگ کارل، روح و زندگی، ص ۵۹.

۳۱. ر.ک: گری هارتز، معنویت و سلامت روان (کاربردی بالینی)، ص ۶۷-۷۸.

۳۲. اکبر بیان‌زاده، «ضرورت نگاه به ارزش‌های دینی در مشاوره و روان‌درمانی»، ماهنامه دین‌ش ۱، ص ۶۳-۶۸.

33 . Krejcie & Morgan

34. stratified random sampling

35. validity.

36. reliability.

۳۷. ر.ک: هادی بهرامی، آزمون‌های روانی، ۱۳۸۱، ص ۳۸-۴۵.

۳۸. سی دی کارگاه مثبت‌درمانی، انجمن روان‌شناسی اسلامی، قم، ۱۳۷۸.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- نهج البلاغه، ترجمه علی، دشتی، چاپ سوم، قم، جمال، ۱۳۸۵.
- آذربایجانی، مسعود، تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی باتکیه براسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۲.
- آناستازی، ا، روان‌آزمایی، ترجمه محمدتقی براهنی، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
- ابن ابی الحدید المعتزلی، شرح نهج‌البلاغه، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴.
- اعوانی، غلامرضا، «معنای زندگی در نظر خواهی از دانشوران»، نقد و نظر، ش ۲۴-۲۳، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۲، ص ۲۵-۵.
- انصاری، خواجه عبدالله، صد میدان، قم: کتابسرای اشراق، ۱۳۸۲.
- بهرامی، هادی، آزمون‌های روانی، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ ۲، ۱۳۸۱.
- بیان‌زاده، اکبر، «ضرورت نگاه به ارزش‌های دینی در مشاوره و روان‌درمانی»، ماهنامه دین، ش ۱، ۱۳۷۹، ص ۶۳-۶۸.
- پاول، تروور جی و آن‌رایت، سیون جی، فشارهای روانی، اضطراب و راه‌های مقابله با آن، ترجمه عباس بخشی پور رودسری و حسن صبوری مقدم، مشهد، شرکت به نشر، ۱۳۷۷.
- دلاور، علی، احتمالات و آمار کاربردی در روان‌شناسی و علوم تربیتی، چاپ ۱۱، تهران، رشد.
- رفیعی، بهروز، گزارشی از مفهوم و ساختار دین‌انگاز غزالی، به نقل از مبانی نظری مقیاس‌های دینی، به کوشش محمدرضا سالاری فر و همکاران، قم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و تهران وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، انتشارات دفتر طرح‌های ملی، ۲۳۳، ۱۳۸۴.
- رفیعی، بهروز، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، ج ۳ امام محمد غزالی، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۱.
- روپلاد، لاری، هدف و هدف‌گذاری برنامه ریزی برای موفقیت، ترجمه غلامرضا خاکی، سازمان بهروزی ملی ایران، (بی‌جا)، نشر بصیر، ۱۳۷۵.
- سالاری فر و همکاران، مبانی نظری مقیاس‌های دینی، دفتر طرح‌های ملی، تهران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.
- سی دی کتابخانه الکترونیک درج ۳، تهران: ۱۳۷۸ (www.mahragham.com).
- سی دی کارگاه مثبت‌درمانی، انجمن روان‌شناسی اسلامی، قم، ۱۳۷۸.
- (Ravanshenasieislami@yahoo.com)

- فرانکل، ویکتور، *فریاد ناشنیده برای معنا*، ترجمه مصطفی تبریزی و علی علوی‌نیا، تهران، فراروان، ۱۳۸۳.
- فرانکل، ویکتور، *پزشک و روح*، ترجمه فرخ سیف بهزاد، تهران، ویس، ۱۳۶۶.
- فرانکل، ویکتور، *انسان در جستجوی معنی*، تهران، دانشگاه، چاپ ۶، ۱۳۸۰.
- فیض کاشانی، ملامحسن، *زادالسالک*، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۷۲.
- فوتانا، دیوید، *روان‌شناسی دین و معنویت*، ترجمه ا.ساوار، قم، ادیان، ۱۳۸۵.
- فیست، جس و فیست گریگوری جی، *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران، روان، ۱۳۸۶.
- عثمان، عبدالکریم، *روان‌شناسی از دیدگاه غزالی و دانشمندان اسلامی*، ترجمه سیدمحمدباقر حجتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ ۸، ۱۳۷۳.
- غزالی، ابوحامدمحمد، *مشکات الانوار*، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۶ ق.
- کار، آلان، *روان‌شناسی مثبت*، ترجمه حسن پاشا شریفی و همکاران، چاپ اول، تهران، نشر سخن، ۱۳۸۵.
- کارل، الکسیس، *راه و رسم زندگی ویا تفکراتی درباره زندگی*، ترجمه مهرداد مهرین، تهران، آرین، چاپ ۲، ۱۳۷۵.
- کاتینگهام، جان، «معنای زندگی، گزارش از سید محمود موسوی»، *تقد و نظر*، ش ۲۴-۲۳، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۲، ص ۵۵.
- کریمی، ابوالفضل، *آشناسی با آزمون‌سازی و آزمون‌های روانی*، تهران، مرکز نشر روان سنجی، چاپ ۲، ۱۳۸۶.
- گراث، گری و نات، ما، *راهنمای سنجش روانی برای روان‌شناسان بالینی*، ترجمه حسن شریفی و محمدرضا نیکخو، ج اول، تهران، رشد، ۱۳۷۵.
- گنجی، حمزه، *بهداشت روانی*، تهران، ارسباران، ۱۳۷۶.
- لگنهاوزن، محمد، «معنای زندگی در نظر خواهی از دانشوران»، *تقد و نظر*، ش ۲۴-۲۳، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹، ص ۵-۲۵.
- لگنهاوزن، محمد، «گفتگو با محمد لگنهاوسن، ویژه معنای زندگی»، دو ماهنامه حدیث زندگی، سال هفتم، ش ۳۵، ۱۳۸۶، قم، دارالحدیث، ص ۳۴.
- اینجر، کور و فرد آن، *مبانی پژوهش در علوم رفتاری*، ترجمه حسن پاشا شریفی و جعفر نجفی زند، تهران، آوای نور، ۱۳۷۶.

- متز، تدئوس، آیا هدف خداوند می‌تواند سرچشمه معنای زندگی باشد؟، ترجمه محمد سعیدی‌مهر، *تقدونظر*، ش ۲۴-۲۳، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۲، ص ۶۹.
- محمد پور، احمدرضا، *ویکتور فرانکل بنیانگذار معنا درمانی*، تهران، نشر دانژه، ۱۳۸۵.
- محمد پور، احمدرضا، *آموزش عقاید*، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷، ج ۱ و ۲.
- محمد پور، احمدرضا، *آموزش فلسفه*، بی‌جا، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۴-۵.
- محمد پور، احمدرضا، *رستگاران*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶.
- مطهری، مرتضی، *تکامل اجتماعی انسان به ضمیمه هدف زندگی*، تهران، صدرا، چاپ ۵، ۱۳۶۸.
- ملکیان، مصطفی، «معنای زندگی در نظر خواهی از دانشوران»، *نقد و نظر*، ش ۲۳-۲۴، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹، ص ۵-۲۵.
- نصری، عبدالله، *فلسفه خلقت انسان*، تهران، کانون اندیشه جوانان، ۱۳۷۸.
- هارتز، گری، *معنویت و سلامت روان (کاربردی بالینی)*، ترجمه امیر کامگار و عیسی جعفری تهران، روان، ۱۳۸۷.
- هومن، حیدرعلی، *شناخت روش علمی در علوم رفتاری*، تهران، پارسا، چاپ ۴، ۱۳۸۰.
- هومن، حیدرعلی، *استنباط آماری در پژوهش رفتاری*، تهران، پارسا، چاپ ۴، ۱۳۷۸.
- هومن، حیدرعلی، *روان‌شناسی دین*، ترجمه فؤاد روحانی، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۷۰.
- هومن، حیدرعلی، *روح و زندگی*، ترجمه لطیف صدقیانی، تهران، جامی، ۱۳۷۹.
- Allport, G.W, *The Individual and His Religion*. New York: Macmillan, 1950.
- Allport, G. W, Personal religious orientation and prejudice, *Journal of Personality and Social Psychology*, p. 432- 443, 1967.
- Allport, G. W, *The Person in Psychology*. Boston: Beacon, 1968.
- Alston.William, *The Encyclopedia of Philosophy*.vol 8, P. 125.
- Assessment of Religiousness And Spirituality In Health Research, In, Plante Thomas G. & Allen C. Sherman (eds.), *Faith And Health: Psychological Perspectives*. New York and London: The Guilford Press .2001 .p .132- 63.
- Argyle, M, *The psychology of Happiness* ,USA & CANADA: Rutledge, Taylor & Francis Group, 2001
- Cottingham, John, 2003, *On The Meaning of Life*, Routledge, p. 124.
- Crumbaugh, J. C, Cross- validation of Purpose in Life Test based on Frankl's concepts. *Journal of Individual Psychology*, p. 74- 81, 1968.
- Crumbaugh, J. C, & Maholick, L. T, An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, p. 589- 596, 1964.
- Crumbaugh, J. C, & Maholick, L. T, *Manual of instructions for the Purpose- in- Life Test*. Munster: Psychometric Affiliates, 1969.
- DuRant, R.H, Getts, A., Cadenhead, C., Emans, S. J., & Woods, E. R, Exposure to Violence

- and Victimization and depression, hopelessness, and purpose in life among adolescents living in and around public housing. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, p. 233-237.
- Frankel, B. G., & Hewitt, W. E, Religion and well being among Canadian university students: The role of faith groups on campus. *Journal for the Scientific Study of Religion*, p. 62- 73, 1994.
- Frankl, V. E, *Man's Search for Meaning: an Introduction to Logotherapy*. Boston: Beacon Press, 1965.
- Frankl, V. E, *Psychotherapy and Existentialism: Selected Papers on Logotherapy*. New York: Simon and Schuster, 1967.
- Frankl, V. E, The feeling of meaninglessness: a challenge to psychotherapy. *American Journal of Psychoanalysis*, 32 (1) , 85- 89, 1972.
- Frankl, V.E, (R. and C.Winston, Trans.) *The Doctor and the Soul: From Psychotherapy to Logotherapy*. New York: Vintage Books. (Originally published in 1946 as *Ärztliche Seelsorge.*), 1973.
- Frankl, V. E, *The Unconscious God: Psychotherapy and Theology*. New York: Simon and Schuster. (Originally published in 1948 as *Der unbewusste Gott*. Republished in 1997 as *Man's Search for Ultimate Meaning.*), 1975.
- Frankl, V. E, *Viktor Frankl-Recollections: An Autobiography*. (J. and J. Fabray, Trans.) New York: Plenum Publishing. (Originally published in 1995 as *Was nicht in meinen Büchern steht.*), 1996
- Hand book of Positive Psychology, Edwin A.Locke.setting goals for life and happiness, P. 311- 299.
- Zika, S., & Chamberlain, K. (1992). On the relation between meaning in life and psychological well- being. *British Journal of Psychology*, p. 133- 145.